

ΑΝΔΡΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ-ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ

Ο Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα
σε τρεις διαστάσεις

ΚΕΔΡΟΣ

Άνδρη Χριστοφίδου-Αντωνιάδου: *Ο Φεδερικό Γκαρθία Λόγκα
σε τρεις διαστάσεις*

ISBN 978-960-04-5350-8

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση-διόρθωση: Νικολέττα Δουλάμη

© Άνδρη Χριστοφίδου-Αντωνιάδου, 2023

T.Θ. 53336

3302 Λεμεσός, Κύπρος

e-mail: platanos@cytanet.com.cy

τηλ. 357 99 478964

© Εκδόσεις Κέδρος Α.Ε., 2023

Πρώτη έκδοση, 2000

Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση, Κέδρος, 2023

Χορηγός

Κέδρος Εκδοτική Α.Ε.

Γ. Γενναδίου 3

Αθήνα 106 78

τηλ. 210 38 09 712-14 • φαξ 210 33 02 655

www.kedros.gr • www.facebook.com/kedros.gr

e-mail: books@kedros.gr

*Στον σύζυγό μου, Ηλία,
και στους γιους μου, Στέφανο και Αλέξη,
που με συντρόφεψαν στις περιπλανήσεις μου στην Ισπανία
και που έδειξαν τόση κατανόηση, υπομονή και αγάπη.
Χωρίς τη δική τους συμπαράσταση
το βιβλίο αυτό δεν θα είχε γραφτεί ποτέ.*

Η μετάφραση από τα ισπανικά αποσπασμάτων από έργα του Λόρκα, καθώς και των παραθεμάτων, έγινε από τη συγγραφέα. Το φωτογραφικό υλικό που περιλαμβάνεται στο βιβλίο ανήκει στη συγγραφέα και προέρχεται από το φωτογραφικό αρχείο της.

Δίγα λόγια για την έκδοση

Η έρευνα της Άνδρης Χριστοφίδου-Αντωνιάδου *Ο Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα σε τρεις διαστάσεις* μου έκανε ιδιαίτερα καλή εντύπωση όταν μου χάρισε ένα αντίτυπο της κυπριακής έκδοσης.

Ο Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα ήταν πολύ αγαπητός μου ποιητής από τα φοιτητικά μου χρόνια και εξακολουθεί να είναι έως σήμερα. Τον διάβασα σε αγγλικές ή γερμανικές μεταφράσεις, και μερικούς μόνο στίχους στα ισπανικά, διότι δυστυχώς δεν έχω επαρκή γνώση της ισπανικής γλώσσας.

Γνωρίζοντας ότι οι κυπριακές εκδόσεις δεν απευθύνονται στο ευρύτερο ελλαδικό κοινό, την προέτρεψα να αποταθεί στον Κέδρο, για να εκδοθεί εκ νέου η μελέτη της. Έτσι το βιβλίο κυκλοφορεί τώρα σε αναθεωρημένη και επικαιροποιημένη έκδοση, με νέα στοιχεία, που προέκυψαν τόσο για τη ζωή όσο και για το έργο του Λόρκα, τα οποία η συγγραφέας έχει εντοπίσει χάρη στη συνεχή και συστηματική έρευνά της. Χαίρομαι ιδιαίτερα που αυτές οι γραμμές βρίσκουν τις τρεις διαστάσεις του Λόρκα της αγαπητής Άνδρης στην Αθήνα.

Δρ. Αντρέας Πίττας
Medochemie
Λεμεσός

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ο άνθρωπος Φεδερίκο

*Πολύ θα 'θελα να σε είχα γνωρίσει, Φεδερίκο.
Θα μπλέκαμε τις εναισθησίες μας
και θα κάναμε ατέλειωτες συζητήσεις
στον ήχο του φλαμένκο ruro o clásico.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

Στις 5 Ιουνίου του 1898 ο Φεδερίκο Γκαρθία Ροντρίγκεθ και η Βιθέντα Λόρκα Ρομέρο απέκτησαν το πρώτο τους παιδί, που ήταν αγόρι και πήρε τ' όνομα του πατέρα του, Φεδερίκο, και, κατά την ισπανική παράδοση, το πατρικό επώνυμο και του πατέρα και της μητέρας του. Το αγόρι αυτό γεννήθηκε στο Φουέντε Βακέρος (Fuente Vaqueros), ένα χωριό δυτικά της Γρανάδας, σε μια εύφορη κοιλάδα που ξεδιψά από τα χιόνια που λιώνουν από τη Σιέρα Νεβάδα και την κάνουν να φαντάζει σαν σμαράγδι από το πράσινο που την πνίγει κάτω από τις κίτρινες ηλιαχτίδες.

Η καταγωγή του Φεδερίκο, και από την πλευρά της μητέρας του και από την πλευρά του πατέρα του, ήταν από την επαρχία της Γρανάδας. Η οικογένεια του πατέρα του, που ήταν αγροτική, ήταν γνωστή για τις καλλιτεχνικές της κλίσεις. Η μητέρα του, Βιθέντα Λόρκα Ρομέρο (Vicenta Lorca Romero), είχε γεννηθεί στη Γρανάδα το 1870 και ήταν δασκάλα, μέχρι που παντρεύτηκε τον Φεδερίκο Γκαρθία Ροντρίγκεθ (Federico García Rodríguez) το 1897. Ήταν η δεύτερή του γυναίκα. Η πρώτη του γυναίκα είχε πεθάνει χωρίς να του χαρίσει παιδιά. Η οικογένεια Γκαρθία Λόρκα απέκτησε τέσσερα

παιδιά: τον Φεδερίκο, τον Φρανθίσκο, την Κόντσα και την Ισαμπέλ.

Στα 1905 ο Φεδερίκο άρχισε να φοιτά στο σχολείο της Αλμερίας, όμως το 1907 αρρωσταίνει σοβαρά και η ασθένεια θα του αφήσει κάποια μικρή χωλότητα. Αυτή η αρρώστια δένει πολύ τη μητέρα με τον γιο. Ο Φεδερίκο λάτρευε τη μητέρα του. Αυτή του έμαθε τα πρώτα του γράμματα και τις πρώτες του νότες στο πιάνο.

Εδώ λοιπόν γεννήθηκε ο Φεδερίκο, σε ένα άνετο σπίτι, αφού ο πατέρας του ήταν πλούσιος κτηματίας, σ' αυτό το περιβάλλον το γεμάτο πράσινο και ήλιο, βοσκούς και ουρανό, απλότητα και μοναξιά, παιδί μιας οικογένειας με καλλιτεχνικές αναζητήσεις, που πήγαζαν από τις πλούσιες παραδόσεις και τους μουσικούς ρυθμούς της κοιλάδας, μεγαλωμένος σε μια περιοχή όπου δεν υπήρχαν κοινωνικές τάξεις. Αυτή η κοινωνική ισότητα θα έπαιξε αργότερα καταλυτικό ρόλο στη ζωή και στο έργο του.

Η μεγάλη του ευαισθησία από παιδί τον έκανε ευάλωτο σε κάθε λεπτομέρεια της φύσης. Μύριζε τα αρώματα των λουλουδιών, παρατηρούσε τα χρώματα της φύσης, το πέταγμα των πουλιών, τα χαρακτηριστικά των εντόμων, άκουγε τον ήχο του ποταμού, το θρόισμα των φύλλων και ένιωθε πολύ περισσότερα απ' ό,τι έβλεπε. Έσμιγε με τους κατοίκους του χωριού και ρουφούσε τις παραδόσεις και τις ιστορίες της περιοχής. Όλες αυτές οι δονήσεις των αισθήσεων που βίωσε από την παιδική του ηλικία τον οδήγησαν σε ένα ξέσπασμα που μετουσιώθηκε σε στίχο.

Ήταν Δευτέρα απόγευμα, 20 Ιουλίου του 1987, όταν έφτασα στο Φουέντε Βακέρος για πρώτη φορά. Πέντε η ώρα. Λιοπύρι, μια ζέστη που σου έπνιγε την ανάσα. Ένα χωριό με στενό-

μακρους δρόμους, με ολόσιες σειρές από άσπρα μονότονα σπίτια που φάνταζαν εκθαμβωτικά κάτω από τις ηλιαχτίδες. Στην πλατεία δυο τρία καφενεία και το επιβλητικό μνημείο-αφιέρωμα με την επιγραφή: «*Από το χωριό στον Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα*».

Ένας γέρος που κάθεται σ' ένα παγκάκι με κοιτάζει που προσπαθώ να φωτογραφίσω το μνημείο. Με πλησιάζει. Με ρωτά αν θέλω να δω το σπίτι όπου γεννήθηκε ο ποιητής. Κι εγώ τον ρωτώ αν γνώριζε τον Φεδερίκο.

«Μα ναι», μου λέει. «Ήταν ένας άνθρωπος ήρεμος. Τον θυμάμαι καλά. Τώρα μια ξαδέρφη του ζει σ' αυτό το χωριό απ' την οικογένειά του. Η μητέρα του ήταν δασκάλα και είχε φέρει το πρώτο γεράνι στο χωριό. Γι' αυτό και τα γεράνια στο Φουέντε Βακέρος τα λέμε “τα λουλούδια της κυρίας Βιθέντα”».

Ο γέρος έχει όρεξη για κουβέντα.

«Πάμε να σε κεράσω μπίρα και να κουβεντιάσουμε», μου προτείνει.

«Μα γιατί σκότωσαν τον Φεδερίκο;»

«Ήταν άτυχος».

«Μα η δολοφονία δεν είναι κακή τύχη», διαφωνώ.

Κάνει μια απροσδιόριστη χειρονομία.

«Μα ποιοι ήταν οι λόγοι;» επιμένω.

«Πολιτικοί. Συμπαθούσε τους Δημοκράτες. Εδώ στο χωριό όλοι εκτιμούσαν την οικογένειά του. Ο πατέρας του ήταν πολύ πλούσιος και βοηθούσε όποιον είχε ανάγκη».

Κι ενώ η συνομιλία προχωρά με λεπτομέρειες που καίνε, η ζέστη γίνεται ακόμα πιο αποπνικτική – η θύμηση του φονικού την κάνει ακόμα πιο βαριά. Ο γέρος με συμβουλεύει:

«Σαν μπεις στο σπίτι, μην ξεχάσεις να κλειδώσεις το αυτοκίνητο. Το χωριό είναι γεμάτο από Τσιγγάνους που κλέβουν ό,τι βρουν».

Οι Τσιγγάνοι του Φεδερίκο από «μπρούντζο και ύπνο». Δεν είναι τυχαίο που εμφανίζονται επανειλημμένα στα έργα του. Γεννημένος σ' αυτό το χωριό της πεδιάδας, που είναι γεμάτο Τσιγγάνους, τους βλέπει γύρω του από παιδί. Αργότερα, σαν επιστρέφει τα καλοκαίρια για διακοπές, γυροφέρνει μαζί τους, έτσι νιώθει ελεύθερος από τις καταπίεσεις που του επιβάλλει η πουριτανική κοινωνία της Ισπανίας. Τον συναρπάζουν τα τραγούδια τους, η αλήτικη ζωή τους, η σωματική δύναμή τους. Τους χρησιμοποιεί ως κεντρικό θέμα στην καλύτερη ποιητική συλλογή του, τις *Τσιγγάνικες μπαλάντες (Romancero gitano, 1928)*. Όμως, όπως θα πει αργότερα, δεν του άρεσε που τον ταύτιζαν με τους Τσιγγάνους, γιατί ούτε η ανατροφή του ούτε ο τρόπος ζωής του είχαν καμία σχέση με αυτούς.

Στο σπίτι όπου γεννήθηκε ο ποιητής ο χρόνος έχει σταματήσει. Τα έπιπλα συγκρατούν ακόμα την αφή από τα σώματα της οικογένειας Γκαρθία Λόρκα. Το σπίτι είναι ευρύχωρο: ισόγειο, πρώτος όροφος, αυλή. Στην αυλή η πορτοκαλιά που αγαπούσε ο Φεδερίκο συντροφεύει τώρα την προτομή του.

Το 1909 η οικογένεια μετακόμισε στη Γρανάδα, για να εξασφαλίσουν καλύτερη μόρφωση για τα παιδιά. Το σπίτι στο Φουέντε Βακέρος έγινε η εξοχική κατοικία της οικογένειας τα καλοκαίρια. Ο ίδιος ο ποιητής επιστρέφει τακτικά εκεί και πολλοί γείτονες τον θυμούνται. Τον Σεπτέμβριο του 1931 επιστρέφει, όχι για διακοπές αυτή τη φορά, αλλά για να εγκαινιάσει τη δημόσια βιβλιοθήκη και έναν δρόμο που φέρει το όνομά του. Είναι ο δρόμος του σπιτιού του. Μια πινακίδα στην πρόσοψη του σπιτιού του μας θυμίζει: «*Εδώ γεννήθηκε ο ποιητής Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα στις 5 Ιουνίου του 1898*». Το σχολείο δίπλα στο σπίτι ονομάζεται τώρα Κολέγιο Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα.

Στα εγκαίνια της δημόσιας βιβλιοθήκης ο Φεδερίκο θα μιλήσει με αγάπη για το χωριό του· ενδεικτικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί από την ομιλία που έδωσε τότε:

Είναι καθήκον μου να ευγνωμονώ αυτό το όμορφο χωριό, όπου γεννήθηκα και όπου πέρασα μια ευτυχισμένη παιδική ηλικία, για μια τιμή που δεν μου άξιζε αλλά που έλαβα, και έτσι δόθηκε το όνομά μου στον παλιό δρόμο της εκκλησίας. Θέλω να ξέρετε ότι σας ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου.

Απομακρύνθηκα από το Φουέντε Βακέρος με καρδιά μολύβι για τον άδικο χαμό του ποιητή, ανάμεσα σε σειρές από λεύκες που είδαν τον Φεδερίκο να περιπλανιέται, ανάμεσα σε σειρές από άσπρα σπίτια στους στενόμακρους δρόμους που είδαν τον Φεδερίκο να διαβαίνει.

Η δεύτερή μου επίσκεψη στο Φουέντε Βακέρος ήταν τον Ιούνιο του 2022. Τώρα πια δεσπόζει εκεί το Κέντρο Μελετών Λόρκα, σ' ένα υπερσύγχρονο μεγάλο κτίριο που παλιά ήταν σχολείο. Η έρευνά μου έχει κατατεθεί στο Κέντρο Μελετών του Φουέντε Βακέρος, καθώς και στο Ίδρυμα Λόρκα στη Γρανάδα, το οποίο τώρα διευθύνει η ανιψιά του ποιητή, κόρη του αδερφού του Φρανθίσκο, η Λάουρα Γκαρθία Λόρκα. Εκεί φυλάσσονται, σε ειδικό θάλαμο με χαμηλή θερμοκρασία, όλα τα χειρόγραφα του Φεδερίκο που έχουν διασωθεί.

Στη Γρανάδα ο Φεδερίκο φοιτά στο Κολέγιο της Αγίας Καρδίας του Ιησού (Colegio del Sagrado Corazón de Jesús) και μπαίνει στο πανεπιστήμιο το 1915, για να σπουδάσει νομικά και φιλολογία. Η πραγματική του αγάπη όμως ήταν η μουσική. Μαθαίνει κιθάρα και πιάνο. Με δάσκαλο τον Δον Αντόνιο Σεγούρα (Don Antonio Segura) εντρύφησε στη μουσική: έμαθε

να παίζει κιθάρα, έγινε άριστος πιανίστας και έγραψε συνθέσεις. Κάποιες από αυτές μάλιστα έχουν σωθεί. Στα 1917 γράφει τα πρώτα του ποιήματα και δημοσιεύει ένα άρθρο για τα εκατό χρόνια από τη γέννηση του σημαντικού ποιητή Χοσέ Θορίγια (José Zorrilla) στο δελτίο Τύπου του Καλλιτεχνικού Κέντρου της Γρανάδας. Το ταλέντο του είναι έκδηλο και το πρώτο του βιβλίο, *Εντυπώσεις και τοπία (Impresiones y Paisajes, 1918)*, δεν αργεί να γραφτεί.

Ζώντας σε μια Γρανάδα γεμάτη χρώματα και ήλιο, με πλατείες και σιντριβάνια, με την Αλάμπρα να δεσπόζει, με τις φτωχικές συνοικίες των Τσιγγάνων στο Αλμπαϊθίν, με το ηλιοβασιλέμα να ζωντανεύει κάθε χορδή ευαισθησίας, που συνέχιζε να πάλλεται από την παιδική του ηλικία, ο Λόρκα, γεννημένος ποιητής και επηρεασμένος από την ατμόσφαιρα της πόλης του, εκφράζει τα συναισθήματά του σε στίχους και αρχίζει να γίνεται γνωστός ήδη από το 1919.

Ο Μανουέλ ντε Φάγια (Manuel de Falla), που θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους Ισπανούς μουσουργούς μέχρι σήμερα, έρχεται το 1919 να ζήσει στη Γρανάδα. Η πόλη της Γρανάδας είναι γεμάτη στενά δρομάκια και σπιτία με εσωτερικό κήπο, που πρόσφεραν στους ενοίκους τους ηρεμία και χαλάρωση ανάμεσα σε λουλούδια και φυτά, μακριά από τον θόρυβο του δρόμου και τα μάτια των γειτόνων, κάτι που θυμίζει τις πίσω αυλές των παλιών κυπριακών σπιτιών. Σ' αυτούς τους εσωτερικούς κήπους μπορούσαν οι ανύπαντρες γυναίκες να αναπνέουν καθαρό οξυγόνο, αφού δεν ήταν καθόλου σωστό να κυκλοφορούν πολύ στους δρόμους.

Αυτοί οι κήποι, γεμάτοι ηρεμία και λουλούδια, θυμίζουν την περιγραφή του Παραδείσου στο Κοράνι, ενός σκιερού πράσινου κήπου με τρεχούμενα νερά όπου οι εκλεκτοί μπορούν να

ξεκουράζονται κάτω από ψηλά σκέπαστρα. Ο ίδιος παράδεισος αντικατοπτρίζεται και στους κήπους του Χενεραλίφε στην Αλάμπρα, όπου η αραβική τέχνη φτάνει στο αποκορύφωμά της.

Ένα τέτοιο σπίτι είχε βρει ο Μανουέλ ντε Φάγια για να κατοικήσει, στον λόφο που οδηγούσε στην Αλάμπρα, το οποίο στα ισπανικά λέγεται «κάρμεν». Το σπίτι αυτό φέρει ακόμα τ' όνομά του στην πόρτα. Το ανακάλυψα τυχαία, καθώς ανέβαινα μέσα στο λιοπύρι τον Ιούλιο του 1987 έναν ανηφορικό δρόμο που έβγαζε από το Αλμπαϊθίν στην Αλάμπρα, και το επισκέφθηκα ξανά τον Ιούνιο του 2022. Λίγα σκαλάκια σε ανεβάζουν στον κήπο και από εκεί μπορείς να δεις μια όψη της Γρανάδας.

Όταν ο Λόρκα συνάντησε τον Μανουέλ ντε Φάγια για πρώτη φορά, ήταν με κάποιον φίλο του ζωγράφο και αυτοσυστήθηκε λέγοντας: «Δον Μανουέλ, λέγομαι Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα και αυτός είναι ο φίλος μου, ο Μανουέλ Άνχελος Όρτιθ. Εγώ γράφω στίχους και παίζω πιάνο, μα αυτός ξέρει μόνο να ζωγραφίζει».

Η κάθοδος του Ντε Φάγια στη Γρανάδα θα αποδειχτεί καθοριστική για την εξέλιξη του Λόρκα τόσο στην ποίηση όσο και στη μουσική. Αν και ο Λόρκα ήταν πολύ νεότερός του, δημιουργήθηκε μεταξύ τους μια δυνατή φιλία. Αυτή η φιλία λοιπόν άνθισε μέσα από μια συνεργασία που εναρμόνισε τη μουσική με την ποίηση. Μαζί διοργάνωσαν, στις 13 και 14 Ιουνίου του 1922, τον διαγωνισμό του *κάντε χόντο* στη Γρανάδα, που έμεινε στην ιστορία. Το *κάντε χόντο* είναι λαϊκό τραγούδι της Ανδαλουσίας που τραγουδιέται από Τσιγγάνους με συνοδεία κιθάρας. Στην κυριολεξία σημαίνει «βαθύ, εσωτερικό τραγούδι».

Καθοριστική για τη διαμόρφωση του *κάντε χόντο* υπήρξε αρχικά η αποδοχή και καθιέρωση από την ισπανική Εκκλησία του λειτουργικού τραγουδιού, η εισβολή των Αράβων και, φυσι-

κά, ο ερχομός στην Ισπανία πολυάριθμων ομάδων Τσιγγάνων. Οι τελευταίοι του έδωσαν την οριστική μορφή του, παρ' όλο που προϋπήρχε ως ανδαλουσιανό τραγούδι πριν από την άφιξη των Τσιγγάνων στην Ευρώπη το 1400, όταν εκδιώχθηκαν από την Ινδία από τον Ταμερλάνο. Γι' αυτό το κάντε χόντο έχει κοινά στοιχεία με τα ινδικά τραγούδια.

Ένα από τα είδη του κάντε χόντο είναι η *τσιγγάνικη σιγκιρίγια* (*siguiriya gitana*), όπου χρησιμοποιείται μία μοναδική νότα, όπως στα θρησκευτικά τραγούδια. Πρόκειται για τραγουδιστή πρόζα χωρίς μετρικό ρυθμό. Στην πραγματικότητα είναι τρίστιχα και τετράστιχα με αρμονικές παρηγήσεις από λογοτεχνικά κείμενα. (Η παρήγηση είναι σχήμα λόγου με επανάληψη ενός ή περισσότερων φθόγγων σε κάποιο στίχο ή φράση).

Τα διάφορα είδη του κάντε χόντο στη νότια Ισπανία είναι η προαναφερθείσα *σιγκιρίγια*, το *κόπλα* (*copla*), το *μαρτινέτε* (*martinete*), το *χελιάνα* (*jeliana*), το *σολεά* (*soleá*), το *πόλο* (*polo*) και το *σαέτα* (*saeta*), που τραγουδιόντουσαν χωρίς κιθάρα. Η μοντέρνα εκδοχή του κάντε χόντο είναι το τραγούδι *φλαμένκο* (*cante flamenco*), που φέρει το όνομα της περιοχής όπου τραγουδιέται: *γραναδίνας* (*granadinas*), *σεβιλιάνας* (*sevillanas*), *μαλαγκένας* (*malagueñas*), *ροντένας* (*rondeñas*), *φαντάνγκο* (*fandango*).

Ο Μανουέλ ντε Φάγια ανησυχούσε ότι το κάντε χόντο χανόταν σταδιακά. Μοιράστηκε αυτή την ανησυχία του με τον Λόρκα και ύστερα από κάποιον προβληματισμό σκέφτηκαν να διοργανώσουν έναν διαγωνισμό όπου θα λάμβαναν μέρος μη επαγγελματίες, γέροι ίσως, που δεν είχαν επηρεαστεί από τις νέες μουσικές επιδράσεις.

Ο Λόρκα άρχισε τις προετοιμασίες για τον διαγωνισμό στις 19 Φεβρουαρίου του 1922 με μία υπέροχη και εμπειρισταωμένη διάλεξη με τον τίτλο «Η ιστορική και καλλιτεχνική σπουδαιότητα του πρωτόγονου ανδαλουσιανού τραγουδιού, του κάντε

χόντο» (Importancia histórica y artística del primitivo canto andaluz, llamado cante jondo). Ο Ντε Φάγια τον είχε προμηθεύσει με ιστορικές λεπτομέρειες όσον αφορά την επίδραση στη μουσική. Μα ο Λόρκα ήταν αυτός που έδωσε όλες τις λεπτομέρειες με λυρισμό και γλαφυρότητα. Βαθιά επηρεασμένος από τις παραδόσεις της λαϊκής και τσιγγάνικης μουσικής, ο Λόρκα νιώθει ότι έχει ανακαλύψει τη βάση των ποιητικών και πνευματικών του εννομήσεων και γράφει το 1922 το έργο *Ποίημα του κάντε χόντο* (*Poema del cante jondo*).

Στις 7 Ιουνίου του 1922 οργανώθηκε μια άλλη βραδιά στο Palace Hotel, όπου διαβάστηκε η δουλειά του Ντε Φάγια. Η ανάγνωση διανθίστηκε με κομμάτια κιθάρας φλαμένκο και στίχους που δεν είχαν ακουστεί ποτέ ξανά, με κιθαρίστες τον Μανουέλ Χόφρε και τον Αντρές Σεγκόβια. Ήταν η βραδιά του Φεδερίκο, όπως έγραψε στην κριτική της η εφημερίδα *Ο υπερασπιστής της Γρανάδας* (*El Defensor de Granada*):

Η Γρανάδα διηγείται μαζί μ' έναν ποιητή. Αυτός ο ονειροπόλος νεαρός που αγαπά το ωραίο αύριο θα είναι θρίαμβος.

Ο Φεδερίκο ήταν μόλις είκοσι τεσσάρων χρόνων.

Η βραδιά του διαγωνισμού της 13ης Ιουνίου του 1922 θα άνοιγε με τον Σαλβαδόρ Ρουέδα (Salvador Rueda), διάσημο ποιητή από τη Μάλαγα. Αυτό είχε προγραμματιστεί στο πρόχειρο πρόγραμμα της εκδήλωσης. Όμως τελικά ο διάσημος εξηνταπεντάχρονος ποιητής, που ήταν τόσο δημοφιλής, αντικαταστάθηκε από έναν εικοσιτετράχρονο νέο που είχε εκδώσει μία μόνο ποιητική συλλογή, όχι και πολύ γνωστή μάλιστα, τον Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα. Εκείνη η βραδιά ήταν η πρώτη φορά που ακούστηκε ο Λόρκα να διαβάσει δημόσια, με τη βραχνή φωνή του, μερικούς στίχους που θα αποτελούσαν μελλοντικά

μέρος της συλλογής του *Ποίημα των ανδαλουσιανών τσιγγάνικων τραγουδιών* ή *Ποίημα του κάντε χόντο*.

Ο διαγωνισμός είχε μεγάλη επιτυχία και νικητής του ήταν ο Ντιέγο Μπερμούντεθ (Diego Bermúdez), εβδομήντα δύο χρόνων, αν και είχε δηλώσει πως ήταν εξήντα οκτώ.

Το 2022 βρίσκει τη Γρανάδα να γιορτάζει τα εκατό χρόνια από τον διαγωνισμό του κάντε χόντο στην πλατεία Αλχίμπε (δεξαμενή) στην Αλάμπρα, ανάμεσα στο φρούριο και στο παλάτι του Καρόλου Ε΄. Ο Λόρκα και ο Ντε Φάγια άλλαξαν τον χαρακτήρα του φλαμένκο: από λαϊκό τραγούδι και χορό των Τσιγγάνων το ανέδειξαν σε ταυτότητα της Ισπανίας, και ιδιαίτερα της Ανδαλουσίας, και το εξύψωσαν σε τέχνη. Τιμώντας τον Λόρκα και τον Ντε Φάγια, οι Αρχές της Γρανάδας οργάνωσαν, ύστερα από εκατό χρόνια, το 2022, μια καταπληκτική έκθεση για τον διαγωνισμό του κάντε χόντο του 1922 που αποτελούνταν από 230 αντικείμενα, όπως φωτογραφίες, ενδυμασίες του φλαμένκο, πίνακες ζωγραφικής, κεραμικά αγγεία, χειρόγραφα, επιστολές, αφίσες, παρτιτούρες, ακόμα και οπτικοακουστικό υλικό. Η έκθεση ήταν ανοιχτή για το κοινό από τον Ιούνιο μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2022. Μεταξύ των πολλών ακτικειμένων που σχετίζονται με τον Λόρκα και εκτίθεται στο παλάτι του Καρόλου Ε΄ είναι και τα δύο παραδοσιακά φορέματα που είχαν ράψει ειδικά για τον διαγωνισμό η αδερφή του Λόρκα Κόντσα και η τότε αγαπημένη του Αιμιλία Λιάνος.

Μέσα σ' αυτή τη Γρανάδα των διανοούμενων, των Τσιγγάνων, των χρωμάτων, των τραγουδιών, του αραβικού στοιχείου, ο Λόρκα αντλούσε την έμπνευσή του και προσπαθούσε να ξεχάσει τα προσωπικά του προβλήματα. Μερικοί από τους γνωστούς του τον απέφευγαν από φόβο μήπως λεχθεί ότι ήταν

κι αυτοί ομοφυλόφιλοι. Όπως αναφέρει ο ίδιος χαρακτηριστικά σε μια επιστολή του που έγραψε τον Ιούλιο του 1923 προς τον φίλο του Μέλτσορ Φερνάντεθ Αλμάγρο, συγγραφέα, δημοσιογράφο και κριτικό λογοτεχνίας:

Μπροστά στη θάλασσα ξεχνώ το φύλο μου, την κατάσταση μου, την ψυχή μου, τα δάκρυά μου... τα πάντα! Μου τοιμπάει μόνο την καρδιά μια έντονη επιθυμία να τη μιμηθώ και να αφεθώ όπως εκείνη, πικρός, φωσφορούχος και αιώνια άυπνος.

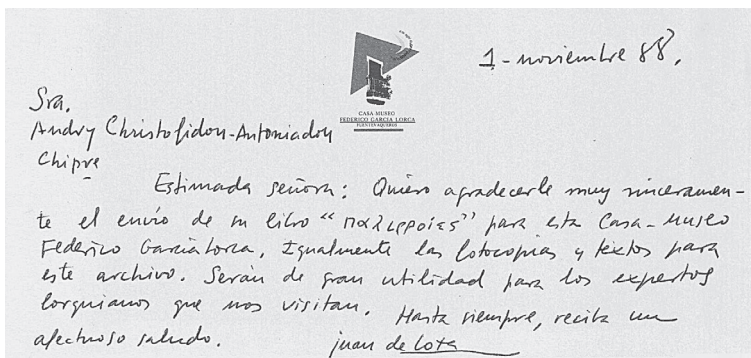
Ο Φεδερίκο πονά για την ομοφυλοφιλία του, θέλει να ενωθεί με τη θάλασσα, που είναι γένους αρσενικού στα ισπανικά, *el mar*, να αφεθεί ελεύθερος, χωρίς ταμπού και προκαταλήψεις, να ζήσει μια ζωή διαφορετική, χωρίς όμως αυτό να προκαλέσει πόνο και ντροπή στην οικογένειά του, την οποία σεβόταν και αγαπούσε.

Η ισπανική κοινωνία, πουριτανική, καθολική, συντηρητική, μια κοινωνία όπου οι γυναίκες έπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο και οι άντρες έπρεπε οπωσδήποτε να είναι macho, δηλαδή δυνατοί και σκληροί, δεν μπορούσε να αποδεχτεί την ομοφυλοφιλία. Ο Λόρκα υπέφερε γι' αυτό μέσα στην τόση ευαισθησία του. Ένιωθε απόρριψη, ένιωθε κατατρεγμένος, γι' αυτό συμπαθούσε και καταλάβαινε όλους τους κατατρεγμένους της πατρίδας του, όπως τους Τσιγγάνους, τους Άραβες, τους Εβραίους.

Οι Εβραίοι κυνηγήθηκαν μετά το Διάταγμα της Αλάμπρα του 1492, που εκδόθηκε υπό τη μοναρχία των καθολικών βασιλιάδων Φερδινάνδου και Ισαβέλας. Έτσι δημιουργήθηκαν οι Μαράνος, οι οποίοι είχαν εβραϊκή καταγωγή αλλά είχαν εκχριστιανιστεί, όμως κάποιοι εξακολουθούσαν να ασκούν κρυφά τον ιουδαϊσμό, ήταν δηλαδή κρυπτοεβραίοι. Συναγωγές υπάρχουν και σήμερα σε διάφορες πόλεις της Ισπανίας, που αποτε-

λούν πια αξιοθέατα, με σημαντικότερη εκείνη στο Τολέδο, που ονομάζεται Ελ Τράνσιτο (El Tránsito) και είναι πια ένα αξιόλογο μουσείο. Η απαγόρευση της λατρείας του Ισλάμ ήρθε λίγο αργότερα, το 1502, υπό το στέμμα του Βασιλείου της Καστίλης.

Ο Λόρκα, λοιπόν, δεν είχε άδικο να νιώθει κατατρεγμένος. Στην καθολική Ισπανία εκείνης της εποχής η ομοφυλοφιλία δεν ήταν αποδεκτή. Η αντιπάθεια που δημιουργούσε αυτή η ιδιαιτερότητά του σε ορισμένους ανθρώπους ήταν ένας από τους λόγους της εκτέλεσής του το 1936. Αλλά σ' αυτό θα αναφερθούμε παρακάτω.

Επιστολή του Χουάν ντε Λόξα, διευθυντή του Μουσείου Λόρκα στο Φονέντε Βακέρος, προς τη συγγραφέα για την αρχειοθέτηση της μελέτης της για τον Λόρκα (1988).